

До 150-річчя Товариства «Просвіта» в Україні

УДК 271/22-9(477)+94(477):27-84

Митрополит Луцький і Волинський
Михайл (Тимофій Зінкевич)

До питання про роль церкви у процесах етнічної консолідації та збереженні державної єдності Русі

В умовах абсолютного домінування релігії, що характерно для Середньовіччя, Православна церква на Русі являла собою одну з основних форм етнічного буття давньоруської народності. Будучи Церквою державною, вона стала важливим засобом об'єднання в Русі як державному утворенні слов'янських, балтських, угро-фінських та інших племен; певний час утримувала суспільство, зокрема його вищі верстви, від небезпечної для державного буття феодальної вольниці.

Ключові слова: етнос, християнізація, православ'я, давньоруський, церковна ієрархія.

To a question on the Role of the Church in the process of ethnic consolidation and protection of State unity of Rus.

In conditions of absolute domination of religion, which is typical of the Middle Ages, the Orthodox Church in Russia was one of the main forms of ethnic existence of the ancient nationality. Being a state church, it became an important means of uniting in as a state formation of Slavic, Baltic, Finno-Ugric and other tribes; for a certain time kept society, in particular its higher classes, from the dangerous feudal freedom for the state being.

Key words: ethnic group, Christianization, Orthodoxy, Old Church, church hierarchy.

Постановка проблеми. У час, коли Православна церква нашої країни набуває повноцінного автокефального існування, яке настільки важливе, що його називають завершенням процесів здобуття державної незалежності, особливої актуальними стають питання ролі Православ'я в Давній Русі – як вагомого чинника об'єднання східнослов'янських племен у єдиний етнос та збереженні держави, яка складалась не тільки зі слов'ян.

Огляд останньої літератури з питання. Окреслене коло проблем активно розробляється в багатьох світських і церковних наукових осередках, зокрема Волинській православній богословській академії. Так, на організованій ВПБА міжнародній науково-практичній конференції «Християнська традиція Київської Русі» релігієзнавці й теологи Василь Генсьорський, Алла Киридон, Оксана Романова, Людмила Филипович, протоієреї Петро Стеблина, Микола Цап, Микола Цап'юк, священник Владислав Фультес приділяли увагу різним аспектам державно-церковних відносин у Київській Русі [1].

Цієї ж тематики стосуються численні напрацювання, оприлюднені на міжнародній науково-практичній конференції «Державотворення і помісність Церкви: історичні процеси та сучасні реалії» [2], богословсько-історичному науковому журналі ВПБА «Волинський благовісник» [3–7].

Однак тема, зважаючи на динамічність змін у державно-церковних стосунках сучасної України, – справді невичерпна й потребує докладнішого вивчення.

Виклад основного матеріалу. Одержавши київський престол, князь Володимир Святославич одержав і територіально велику, проте з усіх поглядів слабко структуровану для ефективного управління державу.

Спроба змін на язичницькій основі зазнала невдачі. Йдеться не тільки про те, що давньоруське многобожжя було, незважаючи на певні історичні зміни, доволі аморфним, позбавленим чіткої ієрархії, ідеологічно невиробленим, замкнутим на своїй племінній організації. Йдеться про те, що намір його перетворення в монотеїстичну релігію виявився невчасним, бо переважна більшість Європи вже мала таку релігію – християнство. Тож руському монархові залишалося лише пристосувати цю модель, яка достатньо добре функціонувала по інших країнах, до умов своєї держави.

Залишається дискусійним у колах науковців питання, де прийняв Володимир нову віру – таки в Корсуні, як стверджує Нестор Літописець, чи в Києві, чи десь-інде. Неоднозначним є навіть питання, чи він одразу прийняв саме православ'я, адже текст «Вірую», промовлений ним під час хрещення, як його подає «Літопис руський», – напіваріанський: «Син подібносущний [єсть] до безначального отця, рожденням тільки одрізняючись від отця і духа. Дух єсть пресвятий, отцю і сину подібносущний і вічносущний» [4, с. 64]. Суттєво відрізняється від давно усталеного на той час у візантійському обряді й хрещення киян, як його зобразив літописець. Можливо, усе це означає, що таким чином самодержець

Русі намагався уникнути державного підпорядкування Візантійській імперії за тогочасним принципом «чия віра, того й влада», «від кого прийняв віру, того й підданиць». Але факт, що вже невдовзі після хрещення столиці на Русі був митрополит із Царгорода – владика Михаїл (згодом причислений до лику святих).

Варто при цьому зауважити, що частина Руської землі – Закарпаття, Західна Волинь по річку Стир – була вже на той час охрещена.

Ставши державцем-християнином, великий князь, зрозуміло, усвідомлював роль Церкви в координатах свого часу. Візантійська, та й не тільки візантійська модель державно-церковних відносин тієї епохи означала державність релігії. Тож християнізація Русі відбувалась і проповіддю Євангелія, і засобами державного примусу.

Годі сказати, що більше рухало при цьому хрестителя нашої Вітчизни – політичні розрахунки чи шукання істинного Бога: Володимир чинив, як чинив до нього, та й після нього, всякий владар Середньовіччя. Як пише митрополит Іларіон (Огієнко), «політико-державні мотиви довели Володимира до думки про охрещення українського народу, довели, бо мусило так статися. І якраз ці політичні мотиви, а не мотиви якісь догматичні примусили Володимира прийняти власне віру грецьку» [5, с. 42], а отже й візантійську систему стосунків Церкви і держави.

Новий хреститель мав також усвідомити уроки невдалого Аскольдового хрещення, коли прийняття нової віри князем і частиною еліти не було, вочевидь, підкріплено діями державного апарату, що призвело до язичницької реакції.

Тож одержані у спадок та завойовані самим Володимиром землі з аморфних утворень перетворились – і за допомогою Церкви теж – на досить добре керовані території, та почасти залишались такими навіть у пізнішу епоху феодальної роздробленості й «колективного сюзеренітету». Поляни й деревляни, дреговичі й волиняни, смоляки й новгородці стали усвідомлювати себе не тільки «місцевими жителями», а й частиною єдиної Русі.

Особливо при цьому важливо, що Русь таким чином одержала свою писемність (дискусійні питання про автентичність «Велесової книги», «Рукопису Войничача» ми тут свідомо оминаємо). Бо якщо й була в нас якась протокирилиця, якесь письмо «чертами і різками», як стверджував Чорноризець Храбр, то тільки в окремих вогнищах. Відомо, що першою літературною мовою стала в нашого народу церковнослов'янська (з походження давньоболгарська), що на той час була цілком зрозумілою русинам.

Коли ж надалі християнізація торкнулась і неслов'янського (а також змішаного) населення, Церква стала не тільки поширювачем євангельського вчення, а й, треба відверто визнати, подальшим денаціоналізатором тих земель. Місцеві племена, передусім угро-фінські (чудь, воль, меря, печора, мурома та ін.), стояли на куди нижчому культурному рівні й через діяльність церковних структур доволі швидко продовжували втрачати свої мови. Ці процеси, знову ж таки, відбувалися в координатах тієї епохи й були характерні для Середньовіччя загалом. Щоправда, маємо подиву гідний приклад (можливо, він був не один) святого Леонтія, єпископа Ростовського і Суздальського, який вивчив мову місцевого угро-фінського племені меря й проповідував їм Христову віру їхньою рідною говіркою.

Можна стверджувати, що Церква як структура державна великою мірою сприяла зміцненню державності на величезних просторах Русі, як на корінних, так і на колонізованих. Проте зазначимо, що тут ідеться про етнічну й державну консолідацію на Півдні та лише державну – по всій решті Русі. Адже наявні документи й артефакти чітко й багаторазово фіксують: на Київщині, Чернігівщині, Волині, Галичині й Закарпатті жила русь (русичі, русини), а на Півночі цієї своєрідної імперії – переважно неруські народи, незважаючи на їх поступову слов'янську колонізацію.

Маємо особливо підкреслити, що Православна церква на Русі діяла за візантійською моделлю державно-церковних відносин. Тож доводиться згодитися з думкою, що «із запровадженням християнства 988 р. князем Володимиром як державної релігії на Русі було створено організаційну структуру, суголосну зі структурою державних органів. Зазначимо, що управління християнською церквою здійснювалося на міцніших, ніж держава, засадах. Разом з тим князя на Русі мали за сакралізовану особу, тому церквою управляв він. Без згоди князя не призначалися вищі церковні ієрархи» [6].

Без сумніву, Церква як частина держави була міцнішою ланкою, аніж самі державні структури. Церковні ієрархи докладали значних зусиль для збереження єдності держави, часто ставали головними миротворцями князівських міжусобиць.

Митрополити, єпископи, ігумени великих монастирів, священники брали активну участь у державному житті руських князівств, ставали посередниками й послами у дипломатичних справах.

«Церква Київської Русі мала такий великий вплив, що багато політичних питань було вирішено завдяки цьому. Вона брала участь в управлінні державою. За великого князя Володимира з'являється церковне судочинство. Церква регулює шлюбно-сімейні відносини, переслідує і карає за злочини проти церкви та релігії, за інші незначні злочини. Уступивши церковній адміністрації цілий ряд, здавалося б, суто адміністративних функцій, князі зберегли за собою значні права участі у справах церкви. Таким, зокрема, було право великого київського князя на призначення єпископів, яке він розділяв з митрополитом» [6].

Наголосимо ще раз: така «симфонія», для визначення якої буде точнішим термін «цезарепапізм», у світосприйманні середньовічної людини, далекої від демократичних ідей, – це само собою зрозумілий порядок речей. Середньовічне суспільство, що, незважаючи на численні клятви, урочисті обіцянки, документальні фіксації обов'язків тощо, було – і в нас, і в усій Європі – соціумом назагал малодисциплінованим, потребувало «цементуючої основи». І нею, що до пори до часу утримувала державну єдність, була саме Церква як структура, яка безнастанно вимагала від кожного вірного «віддати кесарю кесарево».

Висновки і перспективи досліджень. Отже, Православна церква у Київській Русі стала потужним чинником етнічної консолідації русинів та основою державного буття як на слов'янських, так і слов'янізованих землях.

Надалі необхідно більше уваги приділити вивченню тих моментів співпраці держави і Церкви давньоруських часів, котрі зберегли значення і в демократичну епоху державного буття Русі-України.

Джерела та література

1. Християнська традиція Київської Русі: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Волин. православ. богослов. акад. УПЦ КП. 19.05. 2015. Луцьк, 2015.
2. Державотворення і помісність Церкви: історичні процеси та сучасні реалії: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Волин. православ. богослов. акад. УПЦ КП. 18.05. 2017. Луцьк, 2017.
3. Волин. благовісник. 2014. № 2; 2015. № 3; 2016. № 4; 2017. № 5; 2018. № 6.
4. Літопис руський / пер. Л. Махновця. Київ: Дніпро, 1989.
5. Огієнко І. І. Українська церква: нариси з історії Української православної церкви. У 2 т. Тт. 1 і 2. Київ: Україна, 1993.
6. Місце і роль церкви в політичній системі Русі-України. URL: <http://radnuk.info/pidrychnuku/ictoriua-prava/514-istoriya/11591-2010-12-07-23-58-28.html>

УДК 94(477)

Іван Зуляк

Особливості відзначення 70-ти річного ювілею «Просвіти» у Західній Україні в міжвоєнний період

У статті проаналізовано особливості відзначення 70-ти річного ювілею «Просвіти» у Західній Україні в міжвоєнний період. Наголошено на тому, що метою відзначення ювілею «Просвіти» була активізація освітньої праці товариства з залученням якомога більшої кількості членів. Власне проведення святкувань у міжвоєнний період вимагало значних зусиль, коштів, тому для його відзначення створювалися ювілейні комітети, об'єднано зусилля не лише «Просвіти», але й інших українських інституцій, що сприяло не тільки координації дій, але й виробленню спільного плану святкування ювілею, який носив всенародний характер.

Ключові слова: «Просвіта», Західна Україна, ювілей, міжвоєнний період, українські інституції.

Zuliak I. S. Features of the celebration of the 70th anniversary “Prosvita” in Western Ukraine in the interwar period.

The article deals with features of the celebration of the 70th anniversary «Prosvita» in Western Ukraine in the interwar period. The purpose of celebration of the anniversary of «Prosvita» was to increase the educational work of the company with the involvement of as many members as possible. Holding celebrations in the interwar period required a lot of effort, money, so for its celebration the jubilee committees were created, the efforts of other Ukrainian institutions were united, this contributed to the coordination of actions, the development of a joint celebration plan anniversary, which was a nationwide nature.

Key words: «Prosvita», Western Ukraine, jubilees, interwar period, Ukrainian institutions.